

О. Сергєєнкова,

*завідувач кафедри загальної, вікової і педагогічної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор психологічних наук, доцент*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті запропоновано наукове тлумачення поняття інноваційної готовності майбутнього вчителя. Схарактеризовано зміст можливих бар'єрів інноваційної діяльності, запропоновано шляхи формування інноваційної готовності у професійному навчанні.

Ключові слова: інноваційна готовність, інноваційна діяльність, системний, рефлексивно-діяльнісний, індивідуально-творчий.

Нова освітня парадигма як пріоритет освіти орієнтується на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям суспільного розвитку. Потреба в рішенні на цьому шляху все нових і складніших питань зростає в міру ускладнення суспільного життя, прискорення темпів суспільного прогресу і тією ж мірою — скорочення часу для вирішення складних і різноманітних завдань. Одним з таких завдань є запровадження інновацій у педагогічну систему і формування психологічної готовності суб'єктів освіти до опанування нового. Суперечності педагогічної освіти виявилися особливо виразно, коли на початку 1990-х рр. в освітніх установах почав наростати інноваційний рух.

Теоретичною та методологічною основою проблеми інноваційної готовності вчителя визначено:

— концептуальні положення неперервності професійної освіти (А. М. Алексюк, В. І. Бондар, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало);

— особистісно орієнтовані підходи в системі неперервної професійної підготовки (І. Д. Бех, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, В. Г. Кремінь, О. М. Леонтєв, С. Д. Максименко, В. В. Рибалка та інші);

— теорії творчої особистості та її розвитку (Б. Г. Ананьєв, Г. О. Балл, Л. С. Виготський, І. О. Зимня, Г. С. Костюк, В. О. Моляко, В. А. Семиченко та інші);

— зарубіжний досвід підготовки учителів (Н. В. Абашкіна, Л. П. Пуховська);

— теорії та концепції підготовки майбутнього учителя (А. М. Алексюк, І. Ф. Прокопенко, О. Я. Савченко, С. О. Сисоєва та інші);

— компетентнісний підхід у професійній підготовці та визначенні критеріїв готовності до діяльності (Н. О. Авдєєва, І. Г. Єрмаков, Л. В. Сохань, А. В. Хуторської).

Сам хід розвитку суспільства, стрімка зміна світу, старіння знань, стереотипів мислення, звичних форм трудової діяльності безпосередньо зумовлює зміни освітньої системи, від початкової її ланки і до етапу професійної підготовки сучасних фахівців.

Навчання у вищому навчальному закладі — важливий період у житті людини, що пов'язаний зі зміною соціальної ситуації розвитку особистості, її соціального статусу і набуттям нової позиції. Динаміка й тенденції розвитку самої соціальної ситуації зумовлені зовнішнім характером змінних процесів, до яких студент може пристосуватися, а може й не пристосуватися, оскільки сам характер соціального впливу не передбачає власне психологічних механізмів адаптації.

Освітня система педагогічної сфери здебільшого все ще орієнтована на підготовку вчителя-предметника, транслятора основ наукових знань, а інноваційні пошуки в галузі змісту й технологій навчання переважно не виходять за межі системи підготовки учителів й не ведуть до її корінного реформування. Таке положення все більше входить у суперечність з об'єктивними потребами розвитку сучасної системи освіти.

Сьогодні вченими активно розробляється особлива галузь знання — педагогічна інноватика, або педагогічна теорія інноваційних процесів. Центральним аспектом педагогічної інноватики виступають інноваційні процеси в системі освіти і їхній вплив на формування особистості, що відкрита до сприйняття нового. Свідомість конкретної людини насамперед визначається тим або іншим способом її життєдіяльності, який і виступає умовою та формою її саморозвитку, самотворення, самореалізації.

Інноваційний освітній процес у ВНЗ має бути орієнтований передусім на життєві та профе-

сійні потенції студента, їх актуалізацію, тим самим сприяючи розвитку і саморозвитку особистості. Система спеціальної інноваційної підготовки визначає практичну цінність і повинна стати невід'ємною частиною професійного становлення будь-якого фахівця. Таке положення неминуче приведе до нововведень у змісті, методах, формах і цілісній організації навчально-професійної діяльності студентів, а також у стосунках «викладач – студент».

Визначальним критерієм рівня сформованості професійної готовності до інноватики виступає готовність студентів до виконання та перетворення майбутньої педагогічної діяльності в умовах реформування освіти. Тому сам процес формування слід розглядати як перетворення складників процесу професійної підготовки студентів з обов'язковим стимулюванням активності студентів до самоформування певних комплексів професійно-особистісних якостей та властивостей від стану оперативного до стану функціонально-дійового з індивідуальною ознакою. Учитель як суб'єкт виступає творцем свого життя взагалі (в тому числі й професійного), тому від нього вимагається здатність оцінювати способи своєї діяльності, контролювати їх, аналізувати результати і на основі такого аналізу здійснювати індивідуальні корективи власної діяльності. Професійна індивідуальність учителя розкриває здатність особистості змінювати педагогічну дійсність, упроваджувати нове, прогресивне, інноваційне.

Відповідно, необхідні зміни в навчальних планах, програмах, технологіях педагогічної професійної освіти стануться тільки тоді, коли будуть поставлені цілі, що відповідають реальним потребам системи загальної освіти з урахуванням тенденцій її розвитку. Поки, на жаль, навчальні програми задають лише обсяг знань, умінь і навичок, є своєрідною інформаційною системою, обов'язковою для засвоєння незалежно від індивідуальності студента. Багато хто зі студентів мало орієнтований на формування особистісних якостей, що є основою у майбутній інноваційній діяльності. Не випадковим тому є той факт, що набуття майстерності розтягується на багато років.

Підходи до дослідження особистісної готовності особистості до певних видів діяльності, зокрема до інноваційної, свідчать про те, що в цілому вона розуміється як сукупність необхідних для ефективної праці якостей особистості. При цьому охоплюється інтелектуальна сфера (рефлексія, критичність), моральна сфера (відповідальність), емоційна сфера (емпатія, почуття гумору), вольова сфера (самопрезентація, вольові

якості), організаторська сфера (самоорганізація, самокерівництво).

Організація особистісно орієнтованого навчання передбачає розробку навчальних програм, мета яких не передача знань для заучування, а постійне збагачення досвідом творчості, формування механізму самореалізації особистості кожного студента як майбутнього професіонала.

Основне призначення професійного навчання – навчити студентів вирішувати творчі педагогічні завдання. Процес професійного становлення майбутнього вчителя повинен, по змозі, моделювати задану структуру інноваційної діяльності. В основу побудови концепції підготовки вчителя до інноваційної діяльності були покладені системний, рефлексивно-діяльнісний та індивідуально-творчий підходи, що забезпечували побудову та функціонування цілісного процесу формування особистості вчителя. З позицій *системного підходу* всі ланки педагогічної освіти повинні максимально стимулювати прояв усіх компонентів інноваційної діяльності в їх єдності. Реалізація *рефлексивно-діяльнісного підходу* передбачає розвиток здатності майбутнього вчителя входити в активну дослідницьку позицію щодо своєї діяльності й щодо себе як її суб'єкта з метою критичного аналізу, осмислення та оцінки її ефективності для розвитку особистості учня. *Індивідуально-творчий підхід* виводить на особистісний рівень, що забезпечує виявлення і формування у майбутнього вчителя творчої індивідуальності, розвиток у нього інноваційної свідомості, неповторної технології майбутньої діяльності.

Імовірно, ми не зможемо уявити собі інноваційну діяльність і умови, в яких вона відбувається, без осмислення психологічних бар'єрів, що неминуче виникають в особистості тоді, коли потрібно вийти за межі «своєї системи» координат, звичних способів рішення професійної задачі, свого уявлення про способи виконання діяльності, здійснити перехід, хоч би короткочасний, на іншу платформу, іншу точку зору.

Історично все нове й невідоме завжди викликало у людей тривогу і страх. Отже, через виникнення негативних відчуттів, існування стереотипів індивідуальної та масової свідомості, інновації, що зачіпають спосіб життя, інтереси і звички людей, можуть спричиняти у них стресові явища. Це зумовлено блокуванням життєвих потреб у безпеці, захищеності, самоствердженні, комфорті тощо. Безперечно, такі особливості враховано у формуванні інноваційної готовності студентів до педагогічної професійної діяльності. Розглянемо зміст можливих бар'єрів інноваційної діяльності.

Антиінноваційний бар'єр — поняття, що традиційно використовується в соціологічній і психологічній літературі. Психологічний, внутрішньоособистісний бар'єр зумовлений як індивідуальними особливостями майбутнього вчителя, так і соціально-психологічними рисами тієї професійної спільноти, в яку він входить. А. І. Пригожин виділяє наступні стереотипи реагування особистості на необхідність застосування нового, запровадження інноваційного в діяльності: «Це у нас вже є»; «Це у нас не вийде»; «Це не вирішує наших головних проблем»; «Це вимагає доопрацювання»; «Тут не все рівноцінно»; «Є також інші пропозиції».

Ще одним інноваційним бар'єром можна визначити бар'єр творчості. Особливостями такого є наступні характеристики:

1. Схильність до конформізму, що виражається у переважанні над творчістю прагнення бути схожим на інших людей, не відрізнитися від них у своїх думках і вчинках.

2. Страх виявитися «білою вороною» серед людей, здатися безглуздим і смішним у своїх думках.

3. Боязнь здатися дуже екстравагантним, навіть агресивним у своєму неприйнятті й критиці думок інших людей. В умовах нашої культури досить поширена наступна думка: критикувати людину — означає виявляти до неї неповагу.

4. Очікування відплати з боку іншої людини, позиція якої критикується. Побожування такої реакції нерідко виступає як перешкода на шляху до розвитку власного творчого мислення.

5. Особистісна тривожність, невпевненість в собі, негативне самосприйняття (Я-концепція), що характеризується заниженою самооцінкою особистості, боязню відкрито висловлювати свої ідеї.

6. Ригідність («в'язкість») мислення, яку можна розглядати, як властивість використовувати здобуті знання «в їх остаточному розумінні без можливості різноманітності».

Процес підготовки вчителя до інноваційної діяльності стане певною мірою керованим, якщо задовольнятиме низку спеціально організованих умов: наступність всіх етапів педагогічної освіти; орієнтація вузівського навчання на узагальнену модель підготовки вчителя до інноваційної діяльності; психологічна діагностика готовності майбутнього вчителя до цього виду діяльності; формування у студентів творчої активності й мотиваційно-цілісного ставлення до педагогічних інновацій; взаємозв'язок методологічної, спеціальної, загальнопедагогічної, психологічної і методичної підготовки вчителя; здійснення міжциклових і міждисциплінарних

взаємодій, інтеграція знань у руслі спільних проблем інноватики; формування у студентів інноваційної культури, сприйнятливості до нового; забезпечення функцій педагогічної практики в її єдності з дослідницькою підготовкою; вивчення і критерійна оцінка динаміки прийняття інноваційної діяльності вчителя.

Узагальнено процес формування інноваційної готовності майбутніх учителів можна представити у наступних етапах.

Перший етап — розвиток творчої індивідуальності майбутнього вчителя, формування у студентів здатності виявляти, формулювати, аналізувати й вирішувати творчі педагогічні завдання, а також розвиток спільної технології творчого пошуку: самостійне перенесення раніше засвоєних знань та умінь в нову ситуацію, бачення проблеми в знайомій ситуації, новій функції об'єкта, визначення структури об'єкта, бачення альтернативи рішення або його способу, комбінування раніше засвоєних способів діяльності у новій проблемі, розвиток критичності мислення.

Другий етап — опанування основ методології наукового пізнання, педагогічного дослідження, уведення в інноваційну педагогіку. Студенти ознайомлюються із соціальними і науковими передумовами виникнення інноваційної педагогіки, її основними поняттями, творчо інтерпретують альтернативні підходи до організації школи, вивчають основні джерела розвитку альтернативної школи, ознайомлюються з різними типами інноваційних навчальних закладів і т. д.

Третій етап — опанування технології інноваційної діяльності. Ознайомлюються з методикою складання авторської програми, етапами експериментальної роботи в школі, беруть участь у створенні авторської програми, аналізують і прогнозують подальший розвиток новизни, труднощів упровадження.

Четвертий етап — практична робота на експериментальному майданчику щодо введення новизни у педагогічний процес, здійснення корекції, відстежування результатів експерименту, самоаналіз професійної діяльності. На цьому етапі формується інноваційна позиція вчителя як система його поглядів і установок щодо новизни.

Реально відчутні результати нової системи професійної підготовки майбутнього вчителя у формування його інноваційної готовності будуть отримані за умов:

- розробки нових навчальних планів, які ґрунтуються на принципово новому змісті (психологія спілкування, технологія дослідження, менеджмент, організація);

- практичного обґрунтування нового індивідуально-професійного профілю учителя;
- створення нових інституцій як центру підготовки студентів для оновлення змісту освіти існуючих навчальних закладів;
- організації курсу й школи освітньої політики й менеджменту в підготовці студентів і моло-

дих учителів, керівників середніх і вищих навчальних закладів;

- упровадження дистанційних курсів навчання освітньої політики, постійнодіючих шкіл-семінарів, шкіл-майстерень з проблем реформування освіти за участі іноземних експертів і консультантів.

В статье предлагается научное толкование понятия об инновационной готовности будущего учителя. Характеризуется содержание и значение возможных барьеров в инновационной деятельности, предлагаются пути формирования инновационной готовности в процессе профессионального обучения.

The article suggests scientific interpretation of the teacher's innovative readiness. It characterizes contents and meaning of possible obstacles for innovative activities. It suggests the ways of forming innovative readiness in the process of vocational training.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієвська В. В. До проблеми розуміння та інтеграції особистістю свого професійного розвитку / В. В. Андрієвська // Творча спадщина Г. С. Костюка та сучасна психологія: до 100-річчя від дня народження Г. С. Костюка : матеріали III З'їзду Тов. психологів України. — К., 2000. — С. 7
2. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы / Л. И. Анцыферова // Психология формирования и развития личности. — М. : Наука, 1981. — С. 3—19.
3. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : моногр. ; за ред. І. А. Зязюна. — К. : ВППОЛ, 2000. — С. 11—57.
4. Долинська Л. В. Психолого-педагогічні умови особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія : зб. наук. пр. — Вип. III. — К., 1998. — С. 21—25.
5. Ничкало Н. Г. Педагогіка вищої школи: крок у майбутнє / Н. Г. Ничкало // Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект : моногр. / за ред. Н. Г. Ничкало. — К. : ВППОЛ, 1999. — 450 с.
6. Рибалка В. В. Особистість як суб'єкт творчої трудової діяльності та професійного становлення / В. В. Рибалка // Професійна освіта: педагогіка і психологія. — 2000. — № 2. — С. 267—276.
7. Сисоєва С. О. Особистісно орієнтовані технології у професійній підготовці майбутніх фахівців / С. О. Сисоєва // Кримські педагогічні читання : матеріали міжнарод. наук. конф. (12—17 вересня 2000 р.). — Х. : НТУ «ХПІ», 2001. — С. 297—308.